

2. Бодуэн де Куртенэ, И. А. Избранные труды по общему языкознанию : в 2 т. / И. А. Бодуэн де Куртенэ ; вступ. ст. В. В. Виноградова, В. Дорошевского ; сост.: В. П. Григорьев, А. А. Леонтьев ; Акад. наук СССР, Отд-ние лит. и яз. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1963. – Т. 2. – 391 с.

3. Фуко, М. Слова и вещи. Археология гуманитар. наук : пер. с фр. / М. Фуко. – М. : Прогресс, 1977. – 488 с.

4. Хайдеггер, М. Путь к языку / М. Хайдеггер // Время и бытие : ст. и выступления / М. Хайдеггер ; сост., пер., вступ. ст., коммент. и указ. В. В. Бибихина. – М., 1993. – С. 259–272.

В. М. КАСЦЮЧЫК

Брэст, БрДУ імя А. С. Пушкіна

МАРКЕРЫ ЭКСПРЭСІЎНАСЦІ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ У МАСТАЦКІМ КАНТЭКСЦЕ

Экспрэсіўнасць выступае навуковым паняццем, якое па-рознаму вызначаецца ў мовазнаўчых працах. З пункту гледжання В. М. Тэліі, экспрэсіўнасць – гэта “семантычная катэгорыя, што надае маўленню выразнасць за кошт узаемадзеяння ў зместавым боку моўнай адзінкі, выказвання, тэксту, ацэначных і эмацыйных адносін суб’екта маўлення (моўцы ці таго, хто піша) да таго, што адбываецца ў знешнім ці ўнутраным для яго свеце” [1, с. 637]. Р. Р. Чайкоўскі пад экспрэсіўнасцю разумее “па-першае, аб’ектыўна існуючую ўласцівасць моўных сродкаў павялічваць прагматычны патэнцыял выказванняў, надаючы ім патрэбную псіхалагічную накіраванасць, і, па-другое, створаную функцыянаваннем пэўнай сукупнасці экспрэсіўных сродкаў мовы спецыфічную атмасферу выказвання, што заключаецца ў здольнасці гэтага выказвання інтэнсіўна ўздзейнічаць на ўспрыманне чытача, выклікаючы ў яго пэўную інтэлектуальную ці эмацыйную рэакцыю” [2, с. 193]. Паводле Н. А. Лук’янавай, экспрэсіўнасць ёсць “семантычны змест слова, састаўнымі кампанентамі якога з’яўляюцца “эмацыянальная ацэнка”, “вобразнасць” і “інтэнсіўнасць” у розных камбінацыях адно з адным” [3, с. 71]. Беларускія мовазнаўцы Ю. В. Маліцкі і А. І. Шаблоўскі разглядаюць экспрэсіўныя адзінкі як прагемы, ці моўныя сродкі, што валодаюць “прагматычнай арыентацыяй” або, па-іншаму кажучы, выражаюць “прагматычны змест” [4; 5]. Даследуючы экспрэсівы-дзеясловы, Ю. В. Маліцкі прыйшоў да высновы, што экспрэсіўнасць – гэта “фармальна падкрэсленая рэалізацыя ў семантыцы дзеяслова значэння надзвычай высокай, гіпербалізаванай інтэнсіўнасці дзеяння ці працэсу”, якая “выяўляецца ў межах трох паняццевых сфер: сіла дзеяння, хуткасць працякання дзеяння і выніковы аб’ём дзеяння” [4, с. 122].

У параўнанні з іншымі прагматычна маркіраванымі адзінкамі фразеалагізмы валодаюць надзвычай вялікім каэфіцыентам экспрэсіўнасці, паколькі вылучаюцца яркім, арыгінальным зместам і незвычайнай унутранай формай. Экспрэсіўная семантыка фразеалагізмаў вызначаецца настолькі моцнай энергетычнай насычанасцю, што сродкі яе выражэння не абмяжоўваюцца толькі адной фармальнай асновай, ці ўнутранай формай фраземы, а выходзяць за межы ўстойлівай моўнай адзінкі.

І. Я. Лепешаў зазначыў, што “ўсе фразеалагізмы, якім уласціва вобразнасць, эмацыянальнасць, ацэнчанасць, адначасова з’яўляюцца і яркім сродкам выразнасці (экспрэсіўнасці)” [6, с. 212]. Даследчык вылучыў такія асобныя маркеры экспрэсіўнасці фразем, як наяўнасць у сэнсавай структуры фразеалагізмаў семы ўзмацняльнасці, у складзе ўстойлівай адзінкі архаічнага, рэліктавага кампанента, што стварае таямнічую, загадкавую ўнутраную форму, рыфмы, супрацьпастаўленых кампанентаў і кампанентаў-сінонімаў, таўталагічных кампанентаў, кампанентаў каламбурнага характару і з нерэальнай вобразнасцю [6, с. 212–214]. Значыць, прагматычны бок фразеалагізма як моўнага знака прадугледжваецца як яркай семантыкай, так і адпаведнай унутранай формай. Фраземы выступаюць своеасаблівымі мастацкімі мініяцюрамі, што “і не ў кантэксте ярка і выразна гавораць самі сабой” [6, с. 213].

У мастацкім тэксце фразеалагізмы за кошт сваёй яркай семантыкі і адметных фармальных паказчыкаў садзейнічаюць стварэнню агульнай экспрэсіўнасці тэксту, што, на думку В. А. Маславай, “уяўляе сабой інтэгральны вынік рэалізацыі такіх яго ўласцівасцяў, як эматыўнасць, ацэнчанасць, вобразнасць, інтэнсіўнасць, стылістычная маркіраванасць, структурна-кампазіцыйныя асаблівасці тэксту” [7, с. 183].

У кантэкстах берасцейскіх пісьменнікаў пераважная большасць фразеалагізмаў-экспрэсіваў вызначаецца яркай вобразнасцю: *Вось і той чалавек, што мяне даганяў. У мяне **прабег па скуры мароз**...* [8, с. 260]; *Рыта заходзіла ў сваіх марах вельмі далёка, а потым палохалася: ох, якая яна дурная! Яшчэ ўсё **віламі на вадзе пісана*** [8, с. 183]; *Рыхтуючы машыну ў рэйс, Сцяпа Баландзюк уцінае голаў, далонямі затыкае вушы, нарэшыце не вытрымлівае – крычыць праз дзірку ў перагародцы: – **Выкіньце вы гэтае паскудства. На нервах грае!*** [9, с. 141].

Фразеалагізмы метафарычнага пераасэнсавання, з жывой вобразнай унутранай формай часта выяўляюць суадноснасць з пераменнымі словазлучэннямі: *Абрыдлым клопатам **на шыі вісіць** калгасны свінарнік – не вырабіцца з працы, не адсапіся* [9, с. 52]; – *Ого, не так проста **ўзяць** гэтага мільянера за **жабры*** [10, с. 128]; *О, ад такога чалавека ўсяго можна чакаць, асабліва калі яму чым не дагодзіш, калі яму **наступіш на мазоль*** [8, с. 287]. У прыведзеных кантэкстах вобразнасць выступае

адным са спосабаў надаць маўленню выразнасць, якая прыводзіць да ўзмацнення прагматычнага патэнцыялу выказвання.

Фразеалагізмы-метафары жывёльнага паходжання найбольш наглядна ракрываюць працэс стварэння экспрэсіўнасці з дапамогай яркай унутранай формы. Зааморфнае ўяўленне аб паводзінах чалавека з'яўляецца вельмі экспрэсіўным па сваёй прыродзе. Унутраная форма названых фразеалагізмаў выступае не толькі эфектыўным сродкам выражэння экспрэсіўнасці, але і модусам эматыўнасці і ацэначнасці. Паводзіны чалавека, што асэнсоўваюцца праз зааморфныя ўяўленні, падаюцца ў святле адхілення ад маральна-этычных нормаў і выклікаюць негатыўныя ацэнкі і эмоцыі: *Адна думка выспела ў ім цвёрда: чаму быў мяккацелы, маючы ўладу, чаму не знішчыў Дубеля. Адразу, як той паказаў сябе, калі **выпусціў кіпцюры*** [10, с. 293]; *Я іх спыняў, бо быў вартаўніком. Ну, і той-сёй **паказаў мне зубы*** [11, с. 113]; *“Ну вось, цяпер пачынаецца самае галоўнае, – падумаў Лукашык. – Гэты таксама для віду такі прыстойны. Зараз і ён **пакажа зубы**”* [8, с. 182]; *– Дзед Кірыла яго калісьці не пераносіў! – І ніхто яму **рог не пазбівае**...* [12, с. 190].

Пераважная большасць фразеалагізмаў-экспрэсіваў з'яўляюцца ацэначнымі моўнымі адзінкамі, праз якія, як правіла, адмоўна інтэрпрэтуюцца паводзіны персанажаў: *– А што да палякаў, то яны мне ў **Пецяярбургу гізунты дасталі*** [13, с. 107]; *– Самі сабе здрадзілі, **круцілі хвостом**, а потым яшчэ і крычаць: нас захапілі, нас згвалтавалі! – бубніў тым часам прыстаў* [13, с. 140]; *– **Добра, ты мондры! А гэтага дурня малога навошта ўблытаў? У яго ж яшчэ кісель у галаве*** [13, с. 161].

Некаторыя ацэначныя фразеалагізмы маюць у сваім складзе кампаненты-экспрэсівы, што могуць асобна ўжывацца з канататыўным значэннем: *Мяне ўражвае тое, што на вачах у народа адбываецца недарэчная з'ява: жонка выганяе з кватэры мужа, а муж **турыць у шыю** жонку* [14, с. 125]; *– Муж яе ў фінскую загінуў, дык яна перад Апанасам **хвостом заматляла**. І знюхаліся* [14, с. 125]; *– Ейныя ж халеры вельмі любяць, калі перад імі **на пальчыках выдыгоўваюцца*** [9, с. 157].

На ацэначна-экспрэсіўны характар фраземы паказваюць таксама суфіксы назоўнікавых кампанентаў: *– За гэта **на галоўцы не паглядзяць**...* [14, с. 199]; *Першай **на дыбкі паднялася** Фядора Чыркун, паабяцаўшы, калі не паразумнее, спусціць з Ядзюні сем шкур...* [15, с. 73]; *– Ці не таму ты гэтак кажаш, што тваё рыжоце перад Аляксеем Хамутовічам **лісцікам сцелецца?*** [15, с. 57].

Звычайна працэс ацэнкі працякае з апорай на эмацыйную сферу. Вылучаецца асобная група фразеалагізмаў, у семантыцы якіх адлюстраваны розныя эмоцыі: *На **Грамяніцы**, калі на Падрэччы вылі ваўкі, вяселле гулялі (бабка Саўчыха на свае вушы чула), восьмага сына паднесла жонка*

Яргуну. *Ці быў ён на восьмым небе ад шчасця, ці лаяўся апошнімі словамі – сведак не было* [11, с. 36]; – *Калі б ёй палец у рот засунуў, адкусіла б. Здаецца, дыхае агнём* [16, с. 52].

У мастацкі кантэкст пісьменнікамі ўключаюцца выразныя маркеры эматыўнасці: гэта найперш дзеясловы з залежнымі кампанентамі ў аўтарскім маўленні, што ўводзяць у твор словы персанажаў: – *Далё-ё-ка пойдзеш! – не сунімаўся Павел. – Мабыць, ніхто не ведае, што ты не варты бота. – Не вельмі тут... Распусціў язык!* [11, с. 201]; – *Злазь, Панасевіч, чаго карчом сядзіш, – крыкнуў да мяне Ціхмановіч* [17, с. 78]; – *Ой, сэрца ў пяткі зайшло! – весела і радасна прашаптала Зінка і адсунулася на ранейшае месца* [18, с. 472]. У некаторых выпадках эмацыйна афарбаванае маўленне персанажаў выяўляецца праз пашыраны кантэкст: – *Цяжка мне жыць, старой. Адна, як цвік пры дарозе. Дочкі далёка, сыноў нямашака* [11, с. 135]; – *З зямлянак выходзілі бабы і мужыкі, нешта давалі ім. Хоць што там было ў людзей? Перабіваліся з хлеба на квас. Дзень з алеем, два – галеем* [11, с. 115]; – *Яму ўсё можна: забіраць грошы, біць каго ўздумаецца. Да брыгадзіра дабраўся. І хто вінаваты? Усе мы. Мы яму развязалі рукі* [17, с. 85].

Экспрэсіўнасць можа праяўляцца і ў фразеалагізмах, што выражаюць празмерную інтэнсіўнасць дзеянняў і працэсаў. Найперш яна ўласціва фраземам, якія абазначаюць працэс пакарання: – *Я цябе ў бараноў рог сагну... Тое-сёе!* [11, с. 33]; *За рабу маці, калі даведаецца, яшчэ, можа, і даруе, а за якую іншую – не, дасць добрага пытлю* [9, с. 77]; – *Хай ён, оно, з’явіцца ў Любавічы, мы-тка яму ўстроім лазню з дзеркачом* [14, с. 133].

Яркімі маркерамі інтэнсіўнага дзеяння, што характарызуецца з боку колькасці прыслоўнымі фраземамі, выступаюць прыфразеалагічныя кампаненты-дзеясловы: *Затое не дзівяцца Стась, Міколка і Цімка: па дарозе дамоў трушчаць за абедзве шчакі цукеркі, заядаюць іх смачнымі пернікамі* [9, с. 85]; – *От навару на свята патраўкі, то і налопаемся з Алёшкам ад пуза* [9, с. 79]; *Рабы языкаты Федзька, мусіць, здаволіўся яздою і цяпер дома аплятае гарачую вару за абедзве шчакі* [9, с. 61].

Нярэдка сама яркая ўнутраная форма фразем адлюстроўвае празмернасць праяўлення прыметы: *Скажуць, насып жыта, і ён насыпле. Ды не зрэбную торбу, а поўны мех, пад завязку* [9, с. 62]; *Вядро цяжкае, як падняць, тонкая дужка ўелася ў далонь, а тут яшчэ пожня коле голыя лыткі* [9, с. 55–56]; *Усяго поўна – на самае горла* [11, с. 37].

Інтэнсіфікатарам значэння фразеалагізмаў можа выступаць лічэбнік, які ў складзе ўстойлівай адзінкі з’яўляецца выразным паказчыкам перавелічэння, ці гіпербалізацыі, які зазнала фразема: *Людзі з раныцы на жніве, людзі працуюць да сёмага поту, а пустым хатам якая справа да Сенькавых слёз* [9, с. 60]; *Ну, а што да маці, дык у яе сем пятніц на тыдні.*

То сварылася ўсялякімі словамі, а цяпер вядзе Сеньку ў святліцу і садзіць за стол [9, с. 106]; – Ён з мяне **сем шкур спусціць**, калі што не так [9, с. 185].

Яшчэ адным паказчыкам экспрэсіўнасці фразеалагізмаў выступае іх стылістычная маркіраванасць. Бытавая сфера зносін, якую вельмі ярка адлюстроўваюць мастацкія кантэксты, патрабуе экспрэсіўна-ацэначнага, нязмушанага маўлення. Для гэтай сферы маўлення тыповыя гутарковыя фразеалагізмы, што надаюць тэксту натуральнасць, прастату, непасрэднасць.

Экспрэсіўнасць фразеалагізмаў можа ўзмацняцца і за кошт індывідуальна-аўтарскіх прыёмаў іх уключэння ў тэкст. Нярэдка пісьменнікі творча абнаўляюць фразеалагізмы, надаючы ім вялікую прыцягальную сілу. Прыёмы творчага выкарыстання фразем, што закранаюць не толькі структуру выраза, але часта і яго семантыку, шырока выяўляюцца ў кантэкстах В. Супрунчука: *Цяпер Антушкаў адчуў сябе калі не на кані, дык побач з ім* [14, с. 50]; – *Вы ж цяпер каралі. На кані, а мы, былыя, пад канём* [19, с. 76] (*на кані і пад канём* (быць, пабываць) ‘у самых разнастайных, прыемных і непрыемных сітуацыях’); *Шкада, канечне, нашага родненькага Сымона Іванавіча, і я за яго хоць у агонь, хоць у ваду* [19, с. 99] (*прайсці <праз> агонь і ваду і медныя трубы* ‘многа зведаць у жыцці, пабыць у розных жыццёвых абставінах’); *Сонца хавалася за хмарамі, і холад палез пад ватоўку, пагнаў мурашоў на цэле* [10, с. 307] (*мурашкі пабеглі на цэле* ‘хто-н. адчувае дрыжкі ад моцнага страху, хвалявання’) і інш.

Такім чынам, экспрэсіўнасць фразеалагізмаў у мастацкім кантэксце выступае шматоблічнай моўнай з’явай за кошт вобразнасці, ацэначнасці, эматыўнасці, інтэнсіўнасці, стылістычнай маркіраванасці, а таксама індывідуальна-аўтарскага абнаўлення ўстойлівых выразаў. Яе статус узрастае з улікам таго, што яна непарыўна звязана з функцыяй уздзеяння на адрасата і павелічэння прагматычнага патэнцыялу выказвання.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Телия, В. Н. Экспрессивность / В. Н. Телия // Русский язык : энциклопедия / гл. ред. Ю. Н. Караулов. – М. : Большая Рос. энцикл. : Дрофа, 1997. – С. 637–638.
2. Чайковский, Р. Р. Общая лингвостилистическая категория экспрессивности и экспрессивность синтаксиса / Р. Р. Чайковский // Учен. зап. МГПИИЯ им. М. Тореза. Т. 64. Вопросы романо-германской филологии. – М., 1971. – С. 196–200.
3. Лукьянова, Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления: Проблемы семантики / Н. А. Лукьянова. – М. : Наука, Сиб. отд-ние, 1986. – 227 с.
4. Маліцкі, Ю. В. Сінтаксічны ўзровень экспрэсіўнасці дзеяслова / Ю. В. Маліцкі // Вес. НАН Беларусі. Сер. гуманітар. навук. – 2007. – № 2. – С. 120–125.
5. Шаблоўскі, А. І. Сістэмны аналіз экспрэсіўнай лексікі / А. І. Шаблоўскі // Вес. НАН Беларусі. Сер. гуманітар. навук. – 1998. – № 3. – С. 118–124.
6. Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы : вучэб. дапам. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 1998. – 271 с.

7. Маслова, В. А. Параметры экспрессивности текста / В. А. Маслова // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности / отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Наука, 1991. – С. 179–204.

8. Дамашэвіч, У. Выбраныя творы : аповесці, апавяданні / У. Дамашэвіч. – Мінск : Маст. літ., 1988. – 502 с.

9. Гардзеі, В. Уратуй ад нячыстага : аповесці, апавяданні / В. Гардзеі. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 367 с.

10. Супрунчук, В. З плоці і крыві : аповесць, раман, апавяданні / В. Супрунчук. – Мінск : Маст. літ., 1991. – 336 с.

11. Супрунчук, В. Недзе баліць ля сэрца / В. Супрунчук. – Мінск : Маст. літ., 1986. – 247 с.

12. Гніламёдаў, У. Вяртанне : раман / У. Гніламёдаў. – Мінск : Маст. літ., 2008. – 429 с.

13. Наварыч, А. Літоўскі воўк / А. Наварыч. – Мінск : Маст. літ., 2005. – 285 с.

14. Супрунчук, В. Жывеш толькі раз : раман / В. Супрунчук. – Мінск : Маст. літ., 1988. – 254 с.

15. Гардзеі, В. Бедна басота : раман / В. Гардзеі. – Мінск : Маст. літ., 2003. – 189 с.

16. Супрунчук, В. Цвіў белы-белы бэз : аповесць, апавяданні / В. Супрунчук. – Мінск : Маст. літ., 2013. – 271 с.

17. Супрунчук, В. Страсці : аповесць і апавяданні / В. Супрунчук. – Мінск : Маст. літ., 1983. – 174 с.

18. Гардзеі, В. З мінулага не вяртаюцца : аповесці, апавяданні / В. Гардзеі. – Мінск : Маст. літ., 2013. – 509 с.

19. Супрунчук, В. Баю-бай, мой генерал : апавяданні / В. Супрунчук. – Мінск : Тэмікс, 1997. – 162 с.

С. С. КЛУНДУК

Брэст, БрДУ імя А. С. Пушкіна

СЕТКАВЫЯ СМІ Ў СУЧАСНАЙ МЕДЫЯПРАСТОРА БЕЛАРУСІ

Пад уплывам новых інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій медыйная прастора Беларусі пастаянна змяняецца. Многія інтэрнэт-рэсурсы як крыніцы інфармацыі трансфармуюцца ў сеткавыя выданні, а традыцыйныя СМІ – у канвергентныя рэдакцыі, якія характарызуюцца агульнадаступнасцю, максімальнай разнастайнасцю кантэнту, высокім узроўнем аператыўнасці і набліжанасці да масавага спажывання.

Вучоныя па-рознаму тлумачаць сутнасць сеткавых СМІ як формы распаўсюджвання масавай інфармацыі: для адных гэта электроннае выданне, якое ўзнікла на базе вэб-тэхналогій, не мае друкаванай версіі і самастойна функцыянуе толькі ў інтэрнэт-прасторы; для іншых гэта любы інтэрнэт-рэсурс, у тым ліку аналаг друкаванага выдання, накіраваны на распаўсюджванне масавай інфармацыі. Аднак нагадаем, што, згодна са змяненнямі і дапаўненнямі ў закон Рэспублікі Беларусь “Аб сродках масавай інфармацыі” ад 17 ліпеня 2018 г., сеткавае выданне – гэта